

Осьмачко С.А.

*Викладач кафедри педагогіки та іноземної філології Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця,
м.Харків, Україна*

Становлення ідеї підготовки вчителів-філологів в історії вітчизняної думки.

Анотація: У статті розглянуто питання становлення підготовки вчителів-філологів в історії вітчизняної думки.

Аннотация: В статье рассмотрен вопрос становления подготовки учителей-филологов в истории отечественной мысли.

Summary: The article gives an observation of becoming a teacher training philologists in the history of Ukraine .

Актуальність проблеми. В останній час, коли діяльність нашої країни направлена на міжкультурну інтеграцію на національному та міжнародному рівнях з'явилась потреба в модернізації змісту мовного утворення в Україні., Економічні, культурні, наукові та політичні зв'язки сучасної України з Європейським Союзом актуалізують проблему формування особистості педагога, який має бути здатним здійснювати виховний вплив та формувати систему знань в учнів в умовах діалогу культур. Особливої уваги набувають проблеми професійної підготовки вчителів - філологів як самостійного феномену із сталою системою цінностей.

Дослідження генезису ідеї підготовки вчителів-філологів в історії вітчизняної педагогічної думки дозволить схарактеризувати глибокі національні традиції та прогресивні тенденції в національній системі педагогічної освіти. Загальним питанням становлення мережі та змістовно-методичного забезпечення

педагогічної освіти в історії вітчизняної педагогічної думки присвячено праці таких учених: М.М. Бара, І.Я. Бурлаки, К.І. Васильєва, Л.П. Вови, О.В. Глузмана, В.І. Лугового, В.К. Майбороди, Ф.Г. Паначина, І.Ф. Пронагенна, Ю.Д. Руденка, С.Ф. Русової, С.О. Сірополка, О.В. Сухомлинської, Л.О. Хомич, Г.І. Ясинського та ін. Логіко-системний аналіз праць названих науковців свідчить, що їхні дослідження зосереджувалися навколо таких питань: історико-теоретичне обґрунтування передумов теоретичної фахової педагогічної освіти; визначення структури мережі педагогічних навчальних закладів в залежності від типології загальноосвітніх шкіл на різних етапах історичного розвитку нашої країни; наукове обґрунтування специфіки практико-методичної педагогічної підготовки, узагальнення форм і методів психолого-педагогічної підготовки учителів у системі неперервної професійної освіти.

Безпосередньо питанням підготовки майбутніх учителів-філологів присвячено ряд експериментальних та методичних праць. Зокрема, наукову цінність мають роботи з питань лінгводидактичної підготовки майбутніх учителів-філологів мовознавців І.К. Білодіда, Н.Д. Бабич, Б.Н. Головіна, О.Д. Горбула, В. І.Горбачука, Л.І. Мацько, В.М. Русанівського.

Психологічні аспекти професійної педагогічної підготовки учителів-філологів розкрито в наукових працях психолінгвістів Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, І.А. Зимньої, А.Р. Лурія, І.О. Синиці та ін.

У наукових публікаціях методичного спрямування О.М. Біляєва, В.С. Іконникова, М.А. Маруна, В.О. Михайлюк, М.І. Пентилюк, Т. Чижової та ін. показано, що мова виступає засобом пізнання картини світу, прилучення до цінностей, створених різними народами. Мова - це спосіб осмислення унікальності і своєрідності власної самобутності й історичних досягнень представників інших національних культур.

Дидактичні засади підготовки майбутніх учителів-філологів до роботи з учнями, різні підходи до вибору принципів, методів, прийомів навчання та форм роботи, а також специфічні принципи, що лягли в основу методичної системи:

взаємозалежності усної та писемної форми мовлення, міжпредметних зв'язків, комунікативної спрямованості навчання іноземних мов, взаємозв'язку у вивченні всіх стилів рідної мови та ін., розглянутої в межах комунікативно-діяльнісного (М.О. Вакуленка, О. Кулакова, М. Львов) та функціонально стилістичного підходів (Л.О. Варзацька, М.М. Кожина, Д. Кравчук, Т.А. Лодиженська, М.І. Пентиліук, Л.К. Федоренко, та ін.)

Побіжно окремі аспекти досліджуваної нами проблеми розкрито в працях з питань особливостей змістовно методичного забезпечення викладання загальноосвітніх дисциплін у середній школі (Н.М. Буринська, В.І. Гусєв, В.І. Євдокимов, Л.Г. Коваль, О.П. Рудницька, Д.О. Тхоржевський), організації виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах (А.М.Бойко, О.П.Кондратюк, Л.В.Кондрашова, М.Г.Стельмахович, Г.В.Троцко), питань після дипломної освіти педагогічних кадрів (С.В.Крисюк, В.Новічков, В.Рогожкіна, Г.Данилова, В.І.Бондар, Р.І.Хмелюк та ін.), формування світогляду майбутніх педагогів (Р.А.Арцишевський, С.У.Гончаренко), пізнавальної діяльності в цілісній психолого-педагогічній та фаховій підготовці (В.І.Лозова, О.Я.Савченко) наявні наукові розробки розкривають окремі сторони професійної підготовки вчителів-філологів, однак не дають цілісних уявлень про характер її розвитку як унікальної спеціалізованої освітньо-професійної підсистеми, що повною мірою реалізує гуманізацію й гуматизацію — пріоритетні ознаки сучасної загальноосвітньої галузі в Україні, не розкривають напрями функціонально-структурного вдосконалення засобом педагогічної ретроспекції прогресивних наробок національної освітньої системи, не конкретизують шляхи інтегрування із світовою підготовкою педагогів та іншими видами фахової освіти, перспективи та тенденції даної проблеми.

Метою даної наукової статті є вивчення та узагальнення історії становлення ідеї підготовки вчителів-філологів для вітчизняного шкільництва.

Ретельне вивчення історико-педагогічних джерел показує, що питання філологічної освіти в цілому, і зокрема — підготовки учителів-філологів

фактично розв'язувалися з часів функціонування стародавніх шкіл за часів Київської Русі. Як відомо, перші школи в Київській Русі, що виникли ще в XI столітті, за змістом були гуманітарно спрямованими. Істориками О.І. Леонтовичем, В.Лешковим, К.В.Харламповичем, М.С.Грушевським та ін. виникнення освіти в Україні пов'язується із поширенням греко-візантійської культури, християнської релігії[4,с.455-458;5,с.25;6;10]. У всіх літописних та інших матеріалах, що розкривають особливості освіти за часів Володимира Великого і його наступників, показано, що письменності та інших знань люди набували через “книжне наученіє”, серед вчительства особливо шанувалося знання давніх мов та вміння перекладати [3]. Стародавня українська школа, пройнята церковним духом, особливо возвеличувала “книжне почитаніє”. Так, наприклад, у “Ізборникові Святослава” (1073) читаємо:”Узда коневі правитель есть и въздержанея, правьднику же книги...Красота воину оружие и кораблю вътрила, тако й правьднику почитание княжьное”[11].

Перекладання і списування книг вважалося на той час богоугодною справою. Абсолютним правом такої праці володіли саме ченці, духовні особи. Усі знання про людину і природу можна було отримати через переклади на слов'янську мову різних хронік (Івана Малали, Георгія Амартола та ін.), із “Шестоднева” Василя Великого, богословської літератури “Маргарит”, “Ізмарагд” та ін. Першим осередком освіти і культури в цілому і місцем, де наставники — книжники, переписувачі передавали філологічну майстерність своїм учням, був Київський Печерський монастир.

Історики, мовознавці О.Бодянський, М.Грушевський, І.Огієнко та ін. у своїх наукових розвідках аргументовано показали, що слов'яни, українці знали іноземні мови ще до охрещення України-Русі. А з того часу вивчення мов актуалізувалося ще й через поширення міжнародних відносин, подорожі, опанування науками. Так дипломатичні відносини вимагали знання латинської мови, грецька мова була мовою освічених людей. Як твердив мовознавець М.І.Сухомлинов, на той час найпоширенішим способом мовної освіти була самостійна мовна практика, досвід спілкування та самостійних перекладів[9].

Про велике шанування мов вказано у Повчанні Володимира Мономаха дітям. Зокрема автор зазначив, що батько його, Всеволод, знав п'ять мов:”

Дома съдя изучивша 5 языкъ: въ том бо честь отъ иньыхъ земль” [2,с.82].

Характеризуючи становлення освіти в Київській Русі за часів Володимира Великого, варто зазначити, що навчання зводилося до поширювання навичок письма, читання і лічби. Потім відбувалася самоосвіта шляхом читання книжок, практичного володіння вміннями перекладу. Лише вибрані особи духовного стану могли отримати рекомендації та спостерігати приклад роботи церковних перекладачів. За часів Ярослава Мудрого вже більше широко розвивалося переписування, з'явилися перекладачі з грецької мови [4,с.455-458].

За часів існування Галицько-Волинської держави не лише збереглася культурно-національна традиція, але й відбулося культурне зближення із західноєвропейськими культурними надбаннями. Свідченням цього є Галицько-Волинський літопис. Переписуванням книжок стали займатися не лише духовні особи, а й писарі-ремісники, що ставилися до своєї праці з меншою побожністю. Загалом, як позало вивчення історико-педагогічної літератури, з половини XIII до половини XVI ст. залежність вищих верств українського громадянства від польської культури значно послаблювало розвиток української культури, відсутність українських середніх і вищих шкіл стало причиною занепаду освітньої справи у вказаний історичний період.

Створення Острозької академії близько 1580р. стало значним етапом в еволюціонуванні ідеї підготовки філологів в історії вітчизняної педагогічної освіти. У названому навчальному закладі викладалося три мови: слов'янська, грецька та латинська. Острозька академія і друкарня не лише сприяли утвердженню православної віри, але й розвитку філології, письменства. Зокрема викладачами академії було підготовлено та видано першу граматику церковнослов'янської мови, надруковану у Вільні у 1586 р., три видання “Часослова”, що був книгою для навчання грамоти, цілу низку полемічних творів.

Становленню ідеї підготовки вчителів-філологів сприяло і функціонування

українських братських шкіл. У ході опрацювання історико-педагогічної літератури встановлено, що загальне спрямування змісту навчання у братських школах було гуманітарним. Про високий рівень філологічної освіти, що надавалася у братських школах, та, відповідно, звернення першочергової уваги на питання підготовки вчителів граматики, мов, свідчить видання підручника грецької мови “Адельфотес”, складений, як зазначено в заголовку “Студеями, яже въ Львовской школь”[7,с.82].

З-поміж інших шкіл особливого значення, з огляду на проблематику нашого дослідження, мала Київська братська школа, заснована на початку XVII ст. Спочатку школа складалася з чотирьох класів: руської школи, інфіми, граматики, синтаксису. Єрусалимський патріарх Теофан у своїх граматах називав заклад „школою наук еллино-словенскаго и латино-польскаго писма”. Таким чином, у Київській школі вивчали грецьку, латинську, польську і слов’янську мови [].

Безсумнівно, високий культурно-освітній статус школи вимагав, щоб викладали в ній кращі мовознавці: М. Смотрицький, М. Максимович, І. Качинський та ін.

Вивчення історико-педагогічних джерел свідчить, що в братських школах у змісті навчання головна увага приділялася саме мовній освіті. Головне місце займала латинська мова, оскільки на той час це була мова трибуналу, суду, сеймів. Латинською мовою викладалася більшість предметів. Також приділяли увагу вивченню польської, руської (слов’янської) мов. З-поміж інших предметів у братських школах вивчали діалектику, риторику і гомілету (науку духовного красномовства). Серед вчителів-філологів, що працювали в братських школах, варто відзначити: Л. Зизанія, учителя Віленської братської школи, який підготував буквар „Наука ко читанію й розумнію писма словенского туты жь и о святой Троици и о вчеловьченія Господни” (1596) та „Грамматіку словенську, совершеннаго искусства осьми частій слова и иныхъ нуждныхъ” (1596); М. Смотрицького, автора „Граматики словенскія” (1619).

У ході дослідження проаналізовано зміст „Граматики” (1619) церковнослов’янської мови М. Смотрицького. Так, встановлено, що на відміну

від попередніх граматик, цей підручник складається з чотирьох частин на зразок латинських граматик: орфографії, етимології, синтаксису й просодії. Таким чином, можемо припустити, що саме ці розділи утворювали зміст мовної освіти в Україні XVII ст. Типи відмінювання іменників, запропоновані в морфологічному розділі (етимологія) без змін перейшли до „Російської граматики” М.Ломоносова. Також М.Смотрицький багато уваги приділив лексичним конструкціям та порядку слів у реченнях, розкрив основні аспекти мистецтва віршування. У передмові автор висловив методичні рекомендації для вчителів, подав „лексик” - словник, що надає науковій праці навчально методичного значення. Таким чином, М. Смотрицького правомірно вважати одним із перших розробників методики викладання слов’янської мови.

Учителі братських шкіл набували професійної освіти (у тому числі й педагогічної, філологічної) безпосередньо в братських школах через наставництво, а також у різних академіях і університетах, мандруючи здебільше пішки [3].

На підставі вивчення історико-педагогічної літератури визначено характерну рису братських шкіл порівняно з іншими церковними школами, яка виявлялася у своєрідності вивчення нових іноземних мов, класичних давніх мов, причому це навчання мало наукову основу, а не традиційний спосіб – через „книжне наведення”, шляхом мовної практики і самоосвіти.

Серед педагогів-філологів, вчителів братських шкіл слід відмітити відомого письменника, лексикографа П.Беринду, автора одного з перших енциклопедичних словників (1627). Ця робота сприяла поширенню в освіті української мови замість церковнослов’янської. Сам автор зазначив у передмові, що склав „Лексикон” „...в пользу спудеев”. Метою даної роботи, якій П. Беринда присвятив 30 років свого життя, було дати тлумачення українських слів, посилаючись на їх походження. Серед тисяч слів „Лексикону” значна частина пов’язана з питаннями виховання, освіти і навчання. Цей словник був навчальним посібником і одночасно посібником для самостійного читання книг

[]]. Загалом названа праця, за свідченнями істориків, показувала рівень лінгвістичної культури освічених кіл України початку XVII ст.

Ретроспективний аналіз „Лексикону” дозволяє стверджувати, що дана робота значно полегшувала процес філологічної підготовки, реалізувала принцип свідомості навчання, задовольняла нагальну потребу методичної підтримки у процесі самонавчання.

Створена у 1632 р. на базі Київської братської і Лаврської школи Києво-Могилянська академія стала не лише фактично однією з перших вищих шкіл гуманітарного філологічного спрямування, але й всесвітньо відомим центром, осередком організованої педагогічної освіти в Україні.

Навчальна програма Академії в різні періоди функціонування передбачала такі предмети: мови — латинську, грецьку, єврейську, польську, російську, німецьку, французьку, причому перші три мови були обов'язковими для всіх студентів, щодо сучасних (так званих-живих) іноземних мов, кожен студент обирав за бажанням, міг вивчати самостійно; математику, історію, географію, геодезію, фортифікацію, піітику, риторику, філософію, богословіє, малювання і спів.

Латинська мова займала визначне місце, оскільки була мовою викладання інших предметів. Викладали латинську мову здебільше єзуїти.

Грецька та єврейська мови викладалися дещо на нижчому рівні, ніж латинська. Однак багато студентів добре володіли польською мовою. Про це свідчать історичні приписи про відрядження студентів у київські державні установи для перекладу документів з російської мови на польську [6].

Російську мову було введено у зміст навчання академії за наказом Катерини II у 1767р. Згодом ця мова стала мовою викладання. Проведене дослідження показало, що з метою русифікації закладу від учителів академії вимагалось досконале володіння російською мовою та правильною вимовою. Для цього навіть коштом академії відряджали студентів до Москви, щоб вони в університеті досконало навчилися російської мови; митрополит С.Миславський викликав з

Троїце-Сергієвої лаври студента Дмитра Сибиревича для викладання в академії курсу російського красномовства та поезії за методикою М.Ломоносова [5].

Німецьку та єврейську мову було введено у програму з 1738 р., французьку – з 1753 р. Така широка філологічна програма навчання приваблювала до академії дітей козацької старшини.

Ретельне вивчення історико-педагогічних джерел аргументує той факт, що саме серед професорсько-викладацького складу Києво-Могилянської академії було багато фундаторів-філологів, новаторів-методистів. Так, Єлизар (Феофан) Прокопович – видатний вчений-гуманіст, філософ, письменник, державний діяч, професор і ректор Києво-Могилянської академії – питання педагогічної теорії та філологічної підготовки вчителів розглядав у морально-ціннісному аспекті. Сам Ф.Прокопович як мовознавець прекрасно володів мистецтвом красномовства, про що свідчив діючий в Києво-Могилянській академії риторичний клас. Міркуючи про підготовку вчителів гуманітарних дисциплін педагог зазначав, що передусім вчитель повинен навчитися словом впливати на почуття слухачів, вміти торкатися найпотаємніших струн людських сердець, так вести мову про виучуваний предмет, щоб учні чітко собі його уявляли [8].

У „Духовному регламенті” Ф.Прокопович запропонував в духовних академіях опановувати граматику сукупно з географією та історією, показавши таким чином цінність системних філологічних знань. Ці та інші ідеї мислителя повним чином були реалізовані у практиці архієрейських шкіл і семінарій, що функціонували в Україні у XVII ст.

В межах даного історико-педагогічного дослідження варто звернути увагу і на спадщину І.Максимовича – видатного освітнього церковного діяча, педагога і літератора, що здобув освіту в Києво-Могилянській академії, п’ятнадцять років викладав латинську мову у школі Чернігівського Єлецького Успенського монастиря, Чернігівській латинській школі, на базі якої було відкрито 1700р. колегіум. Дослідженням встановлено, що І.Максимович належав до чернігівського літературно-мистецького гуртка. У його творах „Зерцало от пісанія божественного...” (1705), „Феатрон” (1708), чисельних перекладах

простежується прагнення просвітянина поєднати українську національну педагогічну традицію з досягненнями європейського просвітництва та ідеями протестантизму [9].

Щодо підготовки вчителів-філологів, то І.Максимович висловив ряд актуальних і значимих навіть для сьогодення міркувань. Зокрема: як прихильник морально-духовної концепції виховання, І.Максимович наполягав на необхідності використання мови і літератури як засобів виховання доброчесності. Так, І.Максимович видав „Алфавіт собраний, рифмами сложеный”, у якому в алфавітному порядку подано похвали святих, складені на основі життєписів та релігійно-моральних роздумів про життя, віру, надію, любов, всепрощення. Твори просвітителя часто використовувалися у тогочасних школах під час влаштування драматичних вистав, що їх І.Максимович вважав важливим засобом розвитку літературних та ораторських здібностей учнів. Педагог зазначав, що словесник з-поміж інших вчителів у школі має бути терплячим і наполегливим, бути взірцем для учнів і таким чином сприяти розвиткові їхніх талантів [10].

Як показало проведений аналіз історичних матеріалів, майже до середини ХІХ ст. в Україні не функціонувала мережа спеціальних навчальних закладів для підготовки вчителів-філологів. Цю функцію здебільшого самостійно виконували загальноосвітні заклади. Педагогічні кадри готували з учнів, які мали хист і бажання до вчительської справи. Називали таких учнів „молодиками”. Процес педагогічної підготовки відбувався у такий спосіб. Здібні до вчителювання учні залишалися при школі, були помічниками вчителів, священників і поступово, у ході педагогічної практики та постійної самоосвіти, набували необхідних для викладання науки знань та педагогічної майстерності. Багато вчителів парафіяльних шкіл, домашніх наставників та мандрівних учителів були студентами-бурсаками, вихованцями духовних шкіл, освіченими козаками, хоча належної фахової освіти й не мали.

Таким чином Києво-Могилянська академія стимулювала розвиток

філологічних наук в цілому, та професійної педагогічної філологічної підготовки зокрема.

Аналіз історичних джерел з теми дослідження показав, що до початків організації педагогічної освіти правомірно віднести найстаріший університет на території України – Львівський, заснований 1661р. на базі Львівської єзуїтської школи-колегії за сприяння польського короля Яна Казимира. Саме у Львівському університеті вперше було створено належні умови для здобуття гуманітарної філологічної педагогічної освіти. Мови викладання у Львівському університеті були німецька і латинська. У 1787р. при Львівському університеті було відкрито так званий руський інститут, куди могли вступати українці без знання латинської мови. У „*Studium ruthenum*” одразу було прийнято 44 вихованця, ректором було призначено А.Ангелловича, серед українських професорів були Петро Лодій, Іван Земанчик. На жаль, як підтверджують опрацьовані в ході наукового пошуку історичні матеріали, рівень філологічної освіти в „*Studium ruthenum*” був невисокий з ряду причин: по-перше, церковнослов'янська мова, яка істотно відрізнялася від живої української мови, була незрозумілою для багатьох студентів, чим ускладнювала навчальний процес; по-друге, деякі професори не мали дозволу викладати українською, тому продовжували викладати польською мовою (наприклад, клас богослов'я); по-третє, студенти і професори „*Studium ruthenum*” не могли користуватися університетськими академічними привілеями []. Руський інститут проіснував до 1809 р.

У ході вивчення історико-педагогічних джерел присвячених історії функціонування Львівського університету, встановлено, що ідея підготовки вчителів-філологів практично розроблялася на філологічному факультеті Львівського університету, у Києво-Могилянській академії та колегіумах — осередках духовної та гуманітарної освіти.

Чернігівський колегіум, заснований у 1700 р., не мав суто станового церковного характеру. Навчання відбувалося слов'янською, латинською і польською мовами. Вивчення латинської мови відбувалося у класах граматики і синтаксеми. Учні виконували практичні класні й домашні справи перекладів з

латинської мови на церковно-слов'янську, і навпаки [8,с.244]. Таким чином, можна стверджувати, що філологічна підготовка в Чернігівському колегіумі відбувалася за традиційною методикою латино-польських єзуїтських шкіл. Педагогічні знання за бажанням учні могли здобути через наставництво та практику викладацької діяльності.

Інноваційнішим щодо розв'язання питання філологічної освіти визначався Харківський колегіум, створений у 1722 р., з додатковими класами (1768 р.), де викладалися і нові мови.

Традиції філологічної освіти, складені викладачами і вихованцями Харківського колегіуму набули подальшого розвитку і творчого піднесення в історії функціонування Харківського університету.

Єпископ С.Тихорський дуже опікувався рівнем викладацьких кадрів у колегіумі. Так, на свій кошт він відрядив декілька молодих осіб у науку до Німеччини, щоб після повернення до Харкова вони зайняли учительські посади в його школі. Навчання в додаткових класах, де викладалися німецька і французька мови, було безкоштовним. У класах граматики, синтаксеми та піітики Харківського колегіуму крім обов'язкових лекцій проводилися різноманітні диспути, комедії, „риторичні екзерциції”, демонструвалися різні трагікомедії. Нові мови викладали переважно вчителі із-за кордону, тому можемо припустити, що в філологічній підготовці переважав метод практичного мовного спілкування та самостійні вправи з перекладів. З 1796р. релігію та російське красномовство викладав відомий педагог і науковець В.Фотієв. Вивчення матеріалів з теми наукової роботи показало, що в Харківському колегіумі практикувалося наступне: при учнях додаткових класів, крім учителів, були ще й гувернери, або „дядьки”, які слідкували за поведінкою вихованців та допомагали опанувати іноземну мову [9].

На жаль, як показало проведене дослідження, після закриття додаткових класів у колегіумі вивчення іноземних мов відчутно погіршилося. Так, у спогадах колишнього студента колегіуму Ю.Топчієва є свідчення про те, що

„мови, які викладалися під назвою французької та німецької, ні француз, ні німець не признали б їх за свою, з огляду на вимову і будову самих речень” [9].

Особливу увагу у Харківському колегіумі приділяли латинській, грецькій та російській (за ініціативою С.Миславського) мовам. Так мемуарист Я.Толмачов писав: „У Харківськiм колегіумі в нижчих класах майже виключно викладали стародавні мови. За два роки я досяг таких успіхів у латинській мові, що міг уже на третім році добре розуміти латинських класиків” [5].

Щодо практичного розвивального характеру філологічної освіти, що мав місце в Харківському колегіумі, у ході дослідження виявлено, що в інструкції про навчання граматики латинської мови вказувалося: „Въ сей школьъ учениковъ, какъ малолѣтнихъ дѣтей, не мучить изустнымъ изучениемъ правилъ и изъятий, и въ нихъ черезъ то склонности къ ученію, съ самого начала и обыкновенія навсѣгда, не отнимать” [5].

У вищих класах колегіуму особливе значення надавалося вправам у складанні творів, які вважалися найголовнішим мірилом розвитку учнів. Ці інновації методично розробив і реалізував практично педагог, народний учитель, філософ-гуманіст Г.Сковорода. Самобутній світогляд просвітителя склався під впливом філософських і літературних традицій Києво-Могилянської академії. Під час навчання та в мандрах Г.Сковорода ґрунтовно опанував старослов'янську, книжну українську, латинську, польську, грецьку, німецьку, старосврейську мови. Працюючи в колегіумі, філософ згуртував навколо себе талановитих учнів, вів з ними бесіди про життя, щастя, спонукав до власних роздумів, самопізнання.

Не маючи можливості публічної педагогічної діяльності, Г.Сковорода намагався через свої твори донести до людей власне розуміння необхідності і способів вдосконалення людської „натури”. Віддаючи першість природженим здібностям та самопізнанню, педагог вважав, що призначення вчителя полягає в тому, щоб допомогти людині розвинути кращі риси та здібності, які вона має від природи. Своєю літературною творчістю Г.Сковорода сприяв розвитку жанрів народного фольклору – казок, повчань, притч, байок, – які завдяки

оригінальному сюжетотворенню і сьогодні слугують ефективним виховним засобом.

Г.Сковорода, розмірковуючи над призначенням і вимогами до особистості вчителя, спирався на зразки викладацької творчості професорів Києво-Могилянської академії – Г. Кониського, С. Тодорського, В. Лашевського. У притчі „Убогий жайворонок” народний учитель жорстко засуджував практику залучення іноземних наставників до виховання дітей в українських шляхетних родинах. За Г.Сковородою, перш за все, учитель має бути вихідцем із народу, носієм культурної і мовної традиції, бути „сродним” до вчительської професії, повинен вміти любов’ю і жагою до своєї науки викликати пізнавальний інтерес і потребу вчитися у дітей: „Начало всему и вкус есть любовь”. До мистецтва викладання, яке має ґрунтуватися на природному хистові, таланті, слід додати й глибокі наукові знання: „Долго сам учишь, если хочешь учить других” [10].

Високо цінуючи силу слова, Г.Сковорода виключного значення надавав науці словесного спілкування вчителя з учнем. Запорукою успіху педагогічної праці філософ вважав володіння вчителем вмінням давати дружні поради, моральні настанови, проводити бесіди-роздуми, дієво переконувати логічними міркуваннями.

Народний учитель не залишив безпосередніх висловлювань, що конкретизували б його бачення професійної підготовки саме учителів-філологів. Однак аналіз його життєвого шляху, оригінальної літературно-творчої спадщини показує, що філологічні знання, за Г.Сковородою, мають бути пройняті сердечним почуттям. Лише тоді вони можуть бути використані з користю: „Коликое идолопоклонство воспитывать человеческим наукам и человеческим языкам восприносить и воспричинить воспитание? Кая полза ангелскій язык без добрыя мысли? Кій плод тонкая наука без сердца благого?” [2, с. 104].

Традиції філологічної освіти, складені викладачами і вихованцями Харківського колегіуму набули подальшого розвитку і творчого піднесення в історії функціонування Харківського університету.

Харківський університет було відкрито 17 січня 1805р. у складі чотирьох факультетів: словесного, етико-політичного, фізико-математичного та медичного. За статутом 1804р. зазначалося, що „... кь особливому достоинству университета отнесется составления в недрах онаго ученыхъ обществъ, как упражняющихся в словесности российской и других, так и занимающихся распространением наукъ опытных и точных, основанных на достоверных началах” [2].

Першим ректором університету був професор І.Ризький, він викладав російську літературу, ініціював історико-археологічні та філологічні розвідки минулого України взагалі і, зокрема Слобожанщини.

За статутом Харківський університет та педагогічний інститут, створений при ньому, мали готувати учителів для загальних і викладачів для вищих шкіл. Педагогічний інститут мав давати поглиблену педагогічну підготовку студентам різних факультетів університету, які були слухачами-кандидатами педагогічного інституту.

Як установлено у процесі історіографії, у 20-30-ті рр. XIX ст. зусиллями професорської колегії наукову і фахову підготовку студентів було зорієнтовано у філологічному напрямку. У практиці навчання були поширеними науково-літературні бесіди професорів зі студентами, запроваджені за ініціативи попечителя Харківського навчального округу Ю.Головіна [1,с.1114].

З числа вихованців Харківського університету вийшло багато визначних учених-філологів: М.Ковалевський, М.Костомаров, О.Потебня, П.Гулак-Артемівський та ін.

Багато з них залишили цікаві спогади про студентські роки свого перебування в університеті. Так, М.Ковалевський з особливою теплотою згадував професора Д.Каченовського: „Його ерудиція була широка і ґрунтовна, виклад – талановитий і красномовний. В Росії я не чув кращого професора” [4].

В.Бузескул присвятив теплі рядки мовознавцеві О.Потебні: „Часто називали його знаменитим, чудовим лектором. Якщо під тим розуміти лад і ясність викладу, оздобну літературну форму, дар слова, плавність мови, то Потебня не був таким промовцем. Чарував той творчий процес, що при ньому ми були

присутні, та дослідницька праця, що її приводив він на кафедрі.. Ми бачили в Потебні немов ідеал ученого, що проголошує свої переконання, стійкого і непохитного в них... Він здавався нам суворим, неприступним. Але іспитував Потебня докладно, в оцінці наших відповідей був вибачливий” [3].

Постать О.Потебні особливо яскрава серед вихованців і викладачів Харківського університету. Видатного українського мовознавця, педагога, фольклориста відрізняла велика ерудиція, жага до науки. Користуючись великою повагою у студентів і маючи на них великий вплив, О.Потебня став активним членом Харківської Громади. Першою турботою громадівців була організація роботи недільних шкіл. Саме для цього типу шкіл О.Потебня підготував „Азбуку” (1861р.), але ця книга так і не побачила світ, залишившись в рукописі, хоча в ній було застосовано прогресивний на той час звуковий метод навчання грамоти, матеріал був побудований за принципами виховуючого навчання і народності, насичений зразками народного фольклору. Харківські громадівці реалізували також задум підготовки вчителів для сільських шкіл. У Харківській педагогічній школі О.Потебня викладав поряд з іншими професорами університету, допомагав складати навчальні програми, висунув ідею створення студентського хору для виконання народних пісень.

Вершиною його лінгвістичних наукових узагальнень стала праця „Мысль и язык” (1862р.). Вперше у слов’янському мовознавстві О.Потебня висунув і розвинув ідею порівняльно-історичного вивчення слов’янського наголосу. Наукові праці „Из записок по русской грамматике” (1874), „Объяснения малорусских и сродных народных песен”, „Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка” (1894) та ін. створювалися вченим в процесі читання лекцій. Студенти шанували професора за його натхненну любов до істини, філософське світобачення, самовідданість педагогічній і науковій праці.

Відомий письменник і педагог М.Де-Пуле у статті «Харковській университет и Д.И. Каченовский» не лише подав теплі згадки про професорів Д.Каченовського, М.Луніка, А. Метлицького, І. Срезневського, Ю. Гордієнка, П. Гулака-Артемівського, а також спробував з’ясувати вплив Харківського

університету на тодішнє шляхетство та визначити характер освіти, що давав університет у першу половину ХІХ ст. Зокрема учений відзначив, що Харківський університет поширював серед шляхетства загальну освіту та наукові знання європейського рівня: „...Ліпша риса Харківського освітнього ідеалізму виявлялася в літературнім напрямі науки та в літературнім настрої студентів” [11].

Науково-громадська, літературно-творча і просвітницька діяльність професорів та студентів Харківського університету у ХІХ ст. здійснювалася у наукових товариствах. Одне з них, історико-філологічне, було засноване 28 лютого 1877р., а в 1892р. при ньому засновано Педагогічний відділ. У 1895 – 1896 рр. товариство організувало публічні наукові читання для жінок. Кількість слухачок доходила до 200. Просвітньо-педагогічна діяльність науковців Д.Багалія, В. Данилевського, М. Сумцова, М. Чубинського та ін. сприяла розвитку в Харкові просвітньо-педагогічних ініціатив, зокрема створення Товариства грамотності, Громадської бібліотеки, Пушкінської школи.

Серед славної когорти вчених-мовознавців, активних просвітян, що сприяли розквіту Харківського університету і становленню педагогічної філологічної освіти був досвідчений викладач, учений – історик мови І.Тимківський. Ступінь доктора філології він отримав, склавши „Рекомендации по изучению русского языка”. Багатогранна педагогічна діяльність І.Тимківського одним з етапів мала видання й керування Новгород-Сіверською гімназією, в якій здобув освіту відомий згодом педагог К.Ушинський. Філологічний талант та педагогічна майстерність директора стали запорукою того, що гімназія давала кращих латиністів для Харківського і Київського університетів. Учні, які отримували атестацію І.Тимківського, зараховували в Харківський університет без вступних випробувань. З великим терпінням, тактовністю і наполегливістю педагог вчив учнів мислити, робити аналіз, складати слова. Теплі згадки про свого наставника висловлювали М.Максимович, К.Ушинський та ін.

Вищу освіту в Харківському університеті на історико-філологічному факультеті здобув і відомий літературознавець, етнограф, педагог і просвітник

М.Сумцов. У своїй викладацькій діяльності М.Сумцов керувався ідеєю служіння українському народові. Він одним із перших почав використовувати українську мову як мову викладання в університеті, пропонував історико-філологічному факультетові Харківського університету відкрити необов'язкові курси для студентів інших факультетів з української мови, історії, етнографії, історії права. Погляди на освіту взагалі та її філологічне спрямування науковець виклав у працях: „К вопросу о развитии общественных библиотек” (1888), „Пособие для устройства общедоступных научных и литературных чтений” (1895), „Малорусский язык в народной школе” (1908). Він був одним з фундаторів створення фондів Харківської громадської бібліотеки, головою Історико-філологічного наукового товариства, започаткував видання „Праць...” Педагогічного відділу.

Аналіз історико-педагогічних джерел свідчить, що фактично з моменту створення університетів на території України (початок ХІХ ст.) підготовка вчителів-філологів набула відносної системності.

Підсумовуючи вище викладене, варто зазначити, що становлення ідеї підготовки учителів-філологів в історії вітчизняної педагогічної думки тісно пов'язане із функціонуванням вищих навчальних закладів: шкіл “учіння книжного” за часів Київської Русі, Острозької та Києво-Могилянської академій, Львівського університету, колегіумів. Організація професійно-педагогічної підготовки філологів на загальнонауковій основі була притаманна створюваним університетам в Україні на початку ХІХ ст.

Подальші дослідження. Дослідження генези підготовки вчителів-філологів актуалізувало потребу подальшої розробки таких питань: вивчення особливостей традиційної організації загальної філологічної та спеціальної педагогічної освіти; конкретизація внеску провідних мовознавців М.Грушевського, О.Потебні, М.Сухомлінова та ін. в розробку методичних питань філологічної підготовки.

Література

- 1.Багалей Д.И. Опыт истории Харьковского университета.-Х., 1893-1898.
- 2.Владимиров П.В. Древняя русская литература киевского периода XI-XII в. К. 1900.
- 3.Владимирский-Буданов М.Ф. Государство и народное образование с XVII ст. до учреждения министерств// ЖМНП 1853-№3.
- 4.Грушевський М. Історія України-Руси. Т.3. Львів. 1905.
- 5.Леонтович О.И. Школьный вопрос в древней России//Варшавский Университет. Известия-Варшава. 1894.
- 6.Лешков В.Н. Русская народ и государство. М. 1858.
- 7.Огієнко І.І. Історія українського друкарства. Львів. 1925.
- 8.Пархоменко В.А. Из истории образования на Украине // Киев. 1905. №9.
- 9.Сухомлинов М.И. О языкознании в древней России. СПб. 1854.
- 10.Харлампович К.В. К вопросу о просвещении на Руси в домонгольский период//Научно-литературный сборник. т.1. кн.4. Изд. Галицко-русская матрица. Львов. 1905.
- 11.Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки:-К.: Радянська школа, 1976.